

УДК 342.7:327 (478)

Заворотченко Тетяна Миколаївна

кандидатка юридичних наук, доцент,
доцентка кафедри теорії держава і права, конституційного права та державного управління
юридичного факультету
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Zavorotchenko Tatiana

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of Department of theory of state and law, constitutional law and public administration
Law Faculty
Oles Honchar Dnipro National University
ORCID: 0009-0002-7799-0922

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-4-10870

ФОРМУВАННЯ ТА ДІЯ ВСЕСВІТНЬОЇ СИСТЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЕГІДОЮ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ

FORMATION AND OPERATION OF THE GLOBAL SYSTEM FOR THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS UNDER THE AUSPICES OF THE UNITED NATIONS

Анотація. Вступ. У статті висвітленню питання порівняльного аналізу різних наукових підходів з питань стандартизації, який дозволив визначити диференційований підхід до з'ясування правової природи міжнародних стандартів в різних сферах суспільних відносин. На підставі аналізу наявних наукових, науково-публіцистичних та нормативних джерел з'ясовано поняття та сутність міжнародного стандарту в теорії міжнародного права. Розкрито проблемні питання формування та дії системи захисту прав людини. Мета. Метою статті є аналіз сучасного стану розвитку міжнародно-правової системи захисту прав людини, а також визначення проблеми та причин недосконалої діяльності всесвітньої системи захисту прав людини.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) праці вітчизняних науковців; 2) аналітичні матеріали.

У роботі проаналізовано сучасне положення розвитку міжнародно-правової системи захисту прав людини. Надано сучасний аналіз цілей Організації Об'єднаних Націй, однією з яких є здійснення міжнародного співробітництва у вирішенні міжнародних проблем економічного, соціального, культурного та гуманітарного характеру та заохочення та розвиток поваги до прав людини і основних свобод для всіх, незалежно від раси, статі, мови та релігії. Доведено, що основні права і свободи людини повинні дотримуватися на територіях всіх держав-членів, а до отримання політичної незалежності і на колоніальних, а також підмандатних Організації Об'єднаних Націй територіях. Встановлено, що з періоду виникнення поняття «прав людини» в межах міжнародно-правової співпраці держав склалася обґрунтована та об'єктивна тенденція розглядати їх як невід'ємну якість, яка належить кожній людині від самого факту народження природним чином. Визначено, що багаторічна діяльність Організації Об'єднаних Націй з моменту прийняття Статуту показує, що міжнародний захист прав людини полягає у створенні рекомендацій, адресованих до всіх держав з приводу того, які саме права і основні свободи повинні підлягати універсальній повазі і дотриманню; в розробці міжнародних договорів про права людини, які покладають юридичні зобов'язання на держави визнавати, надавати та забезпечувати ефективним захистом відповідно до своїх законодавчих прав і свобод особистості, які перераховані в таких угодах; в створенні спеціального міжнародного механізму з перевірки виконання державами зобов'язань з прав людини.

Результати дослідження. Результати дослідження можуть бути використані для розробки рекомендацій щодо удосконалення міжнародних інституційних механізмів захисту прав людини, а саме Комітету з прав людини, Комітету проти катувань, Комітету з ліквідації расової дискримінації та Комітету з ліквідації дискримінації щодо жінок приймати індивідуальні скарги.

Перспективи. В подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на підтвердженні зобов'язання щодо інших конвенційних органів Організації Об'єднаних Націй і тим самим робити більш активні зусилля щодо виконання їх рекомендацій, захисту первісних та періодичних доповідей.

Ключові слова: міжнародні стандарти, міжнародні відносини, міжнародний захист прав людини, принцип рівноправності та самовизначення народів, перелік прав і основних свобод.

Summary. Introduction. The article highlights the issue of comparative analysis of various scientific approaches to standardization, which allowed us to determine a differentiated approach to clarifying the legal nature of international standards in various spheres of public relations. Based on the analysis of available scientific, scientific-journalistic and normative sources, the concept and essence of an international standard in the theory of international law are clarified. Problematic issues of the formation and operation of the human rights protection system are revealed.

Purpose. The purpose of the article is to analyze the current state of development of the international legal system for the protection of human rights, as well as to identify the problem and reasons for the imperfect functioning of the global system for the protection of human rights.

Materials and methods. The research materials are: 1) works of domestic scientists; 2) analytical materials.

The paper analyzes the current state of development of the international legal system for the protection of human rights. A modern analysis of the goals of the United Nations is provided, one of which is to achieve international cooperation in solving international problems of an economic, social, cultural and humanitarian nature and to encourage and develop respect for human rights and fundamental freedoms for all, regardless of race, sex, language or religion. It has been proven that fundamental human rights and freedoms must be respected in the territories of all member states, and until political independence, in colonial and United Nations mandated territories. It has been established that since the emergence of the concept of «human rights» within the framework of international legal cooperation of states, a justified and objective tendency has developed to consider them as an inalienable quality that belongs to every person from the very fact of natural birth. It has been determined that the many years of activity of the United Nations since the adoption of the Charter show that the international protection of human rights consists in creating recommendations addressed to all states regarding which rights and fundamental freedoms should be subject to universal respect and observance; in the development of international human rights treaties that impose legal obligations on states to recognize, provide and ensure effective protection in accordance with their legal rights and freedoms of the individual, which are listed in such agreements; in the creation of a special international mechanism to verify the implementation of human rights obligations by states.

Research results. The research results can be used to develop recommendations for improving international institutional mechanisms for the protection of human rights, namely the Human Rights Committee, the Committee against Torture, the Committee on the Elimination of Racial Discrimination, and the Committee on the Elimination of Discrimination against Women to receive individual complaints.

Discussion. In further scientific research, it is proposed to focus on confirming the commitment to other United Nations convention bodies and thereby make more active efforts to implement their recommendations and protect initial and periodic reports.

Key words: international standards, international relations, international protection of human rights, principle of equality and self-determination of peoples, list of rights and basic freedoms.

Постановка проблеми. У сфері міжнародного захисту прав людини міжнародні стандарти відіграють величезну роль, зважаючи на те, що виконання зобов'язань щодо заохочення загальної поваги, дотримання і захисту прав людини і основних свобод є обов'язком усіх держав-членів ООН. Саме поняття «міжнародний стандарт» в теорії міжнародного права зустрічається часто, воно стосується різних сфер міждержавних відносин, тому визначення стандарту має різні смислові відтінки. Даним терміном позначають як загальні конвенційні положення, так і правила поведінки, закріплені в технічних документах. Порівняльний аналіз різних наукових підходів з питань стандартизації дозволив визначити диференційований підхід до з'ясування правової природи міжнародних стандартів в різних сферах суспільних відносин. Даний факт формує теоретичну основу для подальшого вивчення всього різноманіття прояву міжнародних стандартів в різних галузях міжнародного права.

Питання формування та дії системи захисту прав людини є досить актуальним, адже стосуються поваги прав і основних свобод людини як одного з основних

принципів сучасного міжнародного права, завжди викликали інтерес вітчизняних і зарубіжних вчених. Тому назріла необхідність більш детально вивчити проблему міждержавних відносин, пов'язаних з юридичним захистом прав і основних свобод людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

В рамках юридичної науки всесвітня система захисту прав людини досліджувалася у працях українських вчених, а саме Л. Р. Наливайко, К. В. Степаненко досліджували міжнародні стандарти в сфері прав людини [1], тоді як М. С. Кельман аналізує механізми захисту прав людини [2]. І. Конєв визначає інтеграцію міжнародних стандартів захисту прав людини в національну правову систему [3], а О. Ромців підкреслює важливість міжнародно-правових механізмів захисту прав і свобод людини [4]. Але і сьогодні не досліджені питання, які потребують уваги правознавців. Тому дослідження проблем, які необхідно вирішувати державам і міжнародним організаціям в сфері захисту прав людини, стосуються і України, де положення з їх забезпеченням не завжди оцінюються однозначно, що є одним з перспективних напрямів юридичної науки.

Метою статті є комплексний аналіз сучасного стану розвитку міжнародно-правової системи захисту прав людини, визначення проблеми та причин недосконалої діяльності всесвітньої системи захисту прав людини.

Матеріали і методи. Дослідження ґрунтується на використанні комплексу методів наукового аналізу, основним з яких є метод конкретизації, який дозволив більш глибоко розглянути міжнародні інституційні механізми захисту прав людини у всій їх різноманітності, а також у якісній багатогранності реального існування на відміну від абстрактного вивчення його елементів. Згідно з цим методом процес пізнання ніби розпадається на два відносно самостійні етапи: перший етап охоплює універсальну систему захисту прав людини, котра є більш чуттєво-конкретною до її абстрактних визначень; другий етап передбачає міжнародно-правову відповідальність як сходження від абстрактних визначень об'єкта до конкретного у пізнанні.

Виклад основного матеріалу. В ході Другої світової війни, розв'язаної в 1939 р. Німеччиною, зі всією очевидністю виявились недоліки в міжнародному регулюванні прав і свобод людини. В цей період часто не зверталась увага саме на мету міжнародного співробітництва в сфері прав людини.

Прийняття протягом квітня-червня 1945 р. у місті Сан-Франциско остаточного тексту Статуту абсолютно нової універсальної організації ООН та його підписання 26 червня 1945 р., а також набрання чинності 24 жовтня того ж року — ознаменували не лише створення власне всесвітньої установи — появу суб'єкта міжнародного права, а й початок формування всебічної системи захисту прав людини. При цьому Статут ООН з'явився також багатостороннім договором, котрий вперше передбачав основи для широкого розвитку та укріплення міжнародно-правових гарантій прав і основних свобод людини. Це означає, що з 1945 р. одним із основоположних принципів міжнародного права стає принцип поваги до прав людини, який розуміється в найширшому сенсі.

Слід відзначити, що в тексті Статуту ООН принцип поваги до прав людини не згадується у переліку принципів міжнародного права, закріплених в ст. 2, і крім того, що важливо помітити, він не виділяється як окремий принцип і в Декларації Генеральної Асамблеї ООН про принципи міжнародного права, які стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй від 24 жовтня 1970 р. Разом з тим традиційно міжнародною спільнотою визнається, що оскільки згідно п. 3 ст. 1 Статуту однією з переслідуваних цілей ООН є здійснення міжнародного співробітництва у вирішенні міжнародних проблем економічного, соціального, культурного та гуманітарного характеру та заохочення та розвиток поваги до прав людини і основних свобод для всіх, незалежно від раси, статі, мови і релігії [5, с. 127], установчий акт

організації побічно закріпив цей важливий принцип міждержавної взаємодії. Без сумніву, спеціальне включення положення про розвиток та заохочення поваги до прав людини та основних свобод для всіх до цілей Організації Об'єднаних Націй пояснюється, перш за все, подіями, що відбулись безпосередньо перед Другою світовою війною та під час війни, — підкреслюється в Дослідженні ООН з прав людини, але в той же час воно підтверджується ст. 55 самого ж Статуту, в межах якої з метою створення умов стабільності та благополуччя, котрі є необхідними для мирних і дружніх відносин між націями, ООН буде сприяти, зокрема, загальній повазі та дотриманню прав людини і основних свобод для всіх, незалежно від раси, статі, мови та релігії, а також Декларацією 1970 р., прийнятою на розвиток нормативного змісту принципів Статуту ООН. Верховний комісар ООН з прав людини як головна посадова особа в галузі прав людини в рамках Організації відіграє важливу роль у сучасній системі правозахисту, очолюючи Управління та координуючи зусилля ООН у зазначеній галузі. Верховний комісар також підтримує діалог з урядами держав з метою забезпечення поваги до всіх прав людини та основних свобод, однак ефективність такої діяльності залежить від реальної зацікавленості країн у співпраці [6, с. 728].

Зокрема, в розділі документу під назвою «Принцип рівноправності та самовизначення народів» зазначається, що кожна держава зобов'язана сприяти спільними і самостійними діями загальній повазі до прав людини і основних свобод та їх дотриманню відповідно Статуту.

Ідентичні за змістом дані норми дозволяють зробити висновок про те, що основні права і свободи людини повинні дотримуватися на територіях всіх держав-членів, а до отримання політичної незалежності і на колоніальних, а також підмандатних ООН територіях. І хоча оскільки досі як таких не незалежних територій або, як їх офіційно визначала Рада з Опіки ООН, колишніх мандатних територій, відторгнутих внаслідок Другої світової війни від ворожих держав, територій, добровільно включених до системи опіки державами, відповідальними за управління, не залишилося, оскільки вони всі отримали самостійність як у внутрішніх, так і у зовнішніх справах або увійшли до складу інших держав, проте Статут ООН наказує всім «об'єднаним націям» незалежно від їх статусу або відмінностей дотримуватися всіх основних прав і свобод людини, не допускаючи при цьому будь-яких ознак чи форм дискримінації. Доречно в даному випадку звернутися до одного з консультативних висновків Міжнародного Суду ООН, яке він виніс в період політичної та ідеологічної конфронтації між державами різних соціально-економічних систем і порядків. Так, в подібному акті від 21 червня 1971 р. з питання «Юридичні наслідки для держав щодо триваючої присутності Південної Африки у Намібії», попри резолюцію 276

(1970 р.) Ради Безпеки Міжнародний Суд організації зазначив, що «встановлення і примусове проведення в життя відмінностей, винятків та обмежень, заснованих виключно на ознаках раси, кольору шкіри, національного та етнічного походження, представляє собою заперечення основних прав і свобод людини та є грубим порушенням цілей та принципів Статуту» [7, с. 52]. Те, що норми, які відносяться до прав людини та закріплені в Статуті ООН, є юридично обов'язковими, не викликає сумнівів і щодо держав-членів організації. У зв'язку з цим п. 6 ст. 2 Статуту ООН стосовно прав і основних свобод людини чітко говорить, що організація забезпечує те, щоб держави, які не є її членами, діяли відповідно з її Принципами, оскільки це може стати необхідним для підтримки міжнародного миру та безпеки.

Аналізуючи норми Статуту ООН про права людини треба звернути увагу і на наступну важливу обставину. Головний документ організації не закріплює вперше термін «права людини». Даний термін, як відомо, з'явився та увійшов в міжнародно-правовий обіг після війни в США за незалежність та після Великої Французької революції, а також не оперує таким поняттям, як «права громадянина».

Треба зазначити, що ні в якому разі вище вказані аспекти не є ні недоліками, ні прогалинами в тексті Статуту. З періоду виникнення поняття «прав людини» в межах міжнародно-правової співпраці держав склалася обґрунтована та об'єктивна тенденція розглядати їх як невід'ємну якість, яка належить кожній людині від самого факту народження природним чином [8, с. 35]. Визначаючи таким чином дану якість як відображення гідності, властиве людській особистості. Статут ООН підтвердив таку закономірність. Тому у Статуті ООН і не згадується про права громадянина, оскільки вони нерозривно пов'язані з правами людини. Іншими словами, права людини гарантуються Статутом ООН кожній особистості незалежно від її приналежності до громадянства якої-небудь держави.

Багаторічна діяльність ООН з моменту прийняття Статуту показує, що міжнародний захист прав людини полягає в основному в наступному:

а) у створенні рекомендацій, адресованих до всіх держав з приводу того, які саме права і основні свободи повинні підлягати універсальній повазі і дотриманню;

б) в розробці міжнародних договорів про права людини (пактів, конвенцій і т.п.), які покладають юридичні зобов'язання на держави визнавати, надавати та забезпечувати ефективним захистом відповідно до своїх законодавчих прав і свобод особистості, які перераховані в таких угодах;

в) в створенні спеціального міжнародного механізму з перевірки виконання державами зобов'язань з прав людини [9, с. 98].

Загальний сенс змісту вищевказаної універсальної системи захисту прав людини в рамках ООН полягає в тому, що розробники Статуту не переслідува-

ли мети надати який-небудь або вичерпний перелік прав і основних свобод для всіх без різниці раси, статі, мови та релігії. Тому, ще при створенні ООН було погоджено, що міжнародна співпраця держав з прав людини повинно перш за все початися з розробки таких міжнародних документів або актів та рішень ООН, в яких містилися би вказівки на ті конкретні права і свободи людини, котрі, на думку міжнародної спільноти, повинні користуватися загальною повагою [10, с. 13]. Одночасно з цим процесом державам-членам організації «рекомендувались б і всі ті законодавчі, адміністративні та інші заходи», які вони повинні застосовувати для практичного визнання та здійснення всіх цих прав і свобод.

Доречно згадати міжнародно-правову відповідальність і як визначає Комісія міжнародного права ООН міжнародно-правова відповідальність — «це всі види правовідносин, що виникають в рамках міжнародного права в результаті міжнародно-правового діяння держави, незалежно від того, чи обмежуються ці відносини правовідносинами між державою, яка вчинила протиправне діяння, і державою, яка безпосередньо постраждала, або ж вони розповсюджуються також на інших суб'єктів міжнародного права і, незалежно від того, чи сконцентровані вони на зобов'язанні винної держави відновити в правах державу, яка постраждала, і стягнути нанесені їй збитки (шкоду) чи охоплюють також право самої держави, яка постраждала, або інших суб'єктів міжнародного права застосувати до держави, яка винна, будь-яку санкцію, допустиму міжнародним правом».

З періоду, що передував створенню ООН державами-членами через її ті чи інші органи чи установи були, до прикладу, погоджені та прийняті наступні значущі міжнародні договори: Загальна декларація прав людини, прийнята відповідно з резолюцією 217А (III) ГА ООН від 10 грудня 1948 р., 4 Женевські конвенції про захист жертв війни від 12 серпня 1949 р. з Додатковими Протоколами I і II від 8 червня 1977 р.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Попри те, що країна *de jure* входить як до універсальної, так і до європейської системи захисту прав людини, права людини ще не стали вирішальним чинником у внутрішній та зовнішній політиці України. І хоч в Засадах державної політики України в галузі прав людини 1999 р. задекларовано, що Україна прагне, щоб права і свободи людини, їхні гарантії визначали зміст і спрямованість діяльності держави, нині ще не прийнято конкретних рішень для реалізації цього, на кшталт тих, які, наприклад, були прийняті Конгресом США та Президентом Джиммі Картером на початку 70-х років щодо визначальної ролі міжнародних прав людини у зовнішній політиці США. Забезпечення прав і основних свобод людини ще не стало головним обов'язком держави, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а без цього

Україна не зможе de facto увійти до міжнародної системи захисту прав людини.

Отже, викладене дозволяє стверджувати, що в сфері міжнародної співпраці нашої державою реалізовані наступні види необхідних заходів в рамках ООН. Перш за все, особливо важливо те, що з міжнародних інституційних механізмів захисту прав людини держава визнала компетенцію Комітету з прав

людини, Комітету проти катувань, Комітету з ліквідації расової дискримінації та Комітету з ліквідації дискримінації щодо жінок приймати індивідуальні скарги. В той же час нашій державі належить підтвердити своє аналогічне зобов'язання і щодо інших конвенційних органів ООН і тим самим робити більш активні зусилля щодо виконання їх рекомендацій, захисту первісних та періодичних доповідей.

Література

1. Наливайко Л. Р., Степаненко К. В. Міжнародно-правові стандарти прав людини: навч. Дніпро : ДДУВС, 2019. 184 с. С. 9.
2. Кельман М. С., Токарська А. С., Ярмол Л. В., Цебенко С. Б., Дутко А. О. Сучасні механізми захисту прав людини: колективна монографія. Львів : Галицька видавнича спілка, 2020. 220 с.
3. Конев І. Інтеграція міжнародних стандартів захисту прав людини в національну правову систему України. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 10. С. 199–204.
4. Ромців О. Міжнародно-правові механізми захисту прав і свобод людини у воєнний час: практика ЄСПЛ. *Аналітичне та порівняльне правознавство*. 2023. № 6. С. 168–172.
5. Гусяк М. П. Статут як джерело міжнародного права: загальнотеоретична характеристика. *Статут як джерело міжнародного права: Загальнотеоретична характеристика*. 2020. № 1 (19). С. 126–132.
6. Реньов Є. В. Верховний комісар ООН з прав людини в системі захисту прав людини. *Науково-юридичний електронний журнал*. 2023. № 4. С. 728–730.
7. Бехруз Х. Н., Андрейченко С. С., Грушко М. В. Міжнародне публічне право: Основи теорії: Навчально-методичний посібник, Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. 252 с.
8. Гончаренко Л. Л. Статут ООН є основою для формування міжнародної системи захисту прав людини під егідою ООН. *Правова наука та державотворення в Україні в контексті інтеграційних процесів: матеріали XIV Міжнародної науково-практичної конференції МВС України*. Харків : Національний університет внутрішніх справ Сумська філія. м. Суми, 2023. С. 35–37.
9. Онишко, О. Б. Міжнародний захист прав людини: Підручник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 540 с.
10. Коркушко О. Історичні етапи становлення та розвитку ООН. *Роль ООН у сучасному світі: матеріали науково-го симпозиуму, присвяченого 75-річчю заснування ООН*. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня «Рута», 2020. 154 с.

References

1. Nalyvayko, L. R., Stepanenko, K. V. International legal standards of human rights: a textbook. Dnipro: DDUVS, 2019. 184 [in Ukrainian].
2. Kelman, M. S., Tokarska, A. S., Yarmol, L. V., Tsebenko, S. B., Dutko, A. O. *Modern mechanisms for protecting human rights: a collective monograph*. Lviv: Galician Publishing Union, 2020. 220 [in Ukrainian].
3. Konev, I. Integration of international standards for the protection of human rights into the national legal system of Ukraine. *Entrepreneurship, Economy and Law*, No. 10, 2020. 199–204 [in Ukrainian].
4. Romtsiv, O. International legal mechanisms for the protection of human rights and freedoms in wartime: the practice of the ECHR. *Electronic scientific publication "Analytical and Comparative Law"*, No. 6, 2023. 168–172 [in Ukrainian].
5. Gussyak, M. P. The Statute as a Source of International Law: General Theoretical Characteristics. *The Statute as a Source of International Law: General Theoretical Characteristics*, No. 1 (19), 2020. 126–132 [in Ukrainian].
6. Renyov, E. V. The UN High Commissioner for Human Rights in the Human Rights Protection System. *Legal Scientific Electronic Journal*, No. 4, 2023. 728–730 [in Ukrainian].
7. Behruz, Kh. N., Andreychenko, S. S., Grushko, M. V. Public International Law: *Fundamentals of Theory: Teaching and Methodological Manual*, Odesa: Publishing House "Yurydika", 2023. 252 [in Ukrainian].
8. Goncharenko, L. L. The UN Charter is the foundation for the formation of an international system for the protection of human rights under the auspices of the UN. *Legal science and state formation in Ukraine in the context of integration processes: materials of the XIV International Scientific and Practical Conference of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine*, Kharkiv. National University of Internal Affairs, Sumy Branch, Sumy, 2023. 35–37 [in Ukrainian].
9. Onyshko, O. B. International Protection of Human Rights: A Textbook. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs, 2022. 540 [in Ukrainian].
10. Korkushko, O. *Historical stages of the formation and development of the United Nations*. The role of the UN in the modern world: materials of the scientific symposium dedicated to the 75th anniversary of the founding of the United Nations. Kamianets-Podilskyi: LLC Printing House "Ruta", 2020. 154 [in Ukrainian].